

François Furet. PROŠLOST JEDNE ILUZIJE. Ogled o komunističkoj ideji u XX. stoljeću. Politička kultura, Zagreb 1997., 495 str.

Knjiga poznatog historičara F. Fureta (1927.–1997.) objavljena u Parizu 1995. godine, veoma se brzo, zahvaljujući poduzetnosti istaknutog nakladnika iz Zagreba, pojavila u hrvatskom prijevodu. Knjigu je uredio Radule Knežević, a bogatstvo Furetova stila izražavanja uspješno su dočarale prevoditeljice Radmila Zdjelar i Gordana V. Popović.

U već brojnoj povijesnoj, sociološkoj i politološkoj literaturi koja se bavi raspadom komunizma, a s težištem na političkim aspektima ili višenacionalnom sastavu kao uzrocima rastrojstva tih poredaka, ovo je prvi rad koji analizira razvoj i nestajanje komunističke ideje. Okosnica istraživanja (izloženog u 12 poglavlja s bogatim i zanimljivim biografskim i bibliografskim bilješkama), kako je to naglasio autor u predgovoru našem izdanju, nije povijest komunizma nego »vlast komunističke ideje nad duhom ljudi u XX. stoljeću, vlast istodobno tako duboka i široka da je urodila nečim sličnim univerzalnome vjerovanju čija je prostorna protežnost nadmašila područje utjecaja kršćanstva.« (7.) Oktobarskom revolucijom – povijesnim događajem i povijesnim ostvarenjem ove ideje, koja je imala i sljedbenike i protivnike, komunizam je prestao biti daleki obzor o kojemu se moglo slobodno zamišljati: ideji nastaloj u XIX. stoljeću, put kroz ovo odredila je njezina stvarnost. Neobično je pritom, kaže Furet, da je puka činjenica postojanja vrijedila kao potvrda onoga što je to 'novo društvo' tvrdilo za sebe da jest, neovisno o nasiljima i neuspjesima režima – ništa od toga nije uništilo dogmu o njegovoj nadmoćnosti nad kapitalizmom, ideja je, unatoč stvarnosti, u duhu milijuna ljudi simbolizirala jednu nadu. Tek je nestanak Sovjetskog Saveza, a ne uvid u njegovu povijest, razbio 'čaroliju' Oktobra, iluziju koja je trajala onoliko koliko je živio njezin predmet, od Lenjina do Gorbačova. (8.)

Autorova se analiza ograničava na Europu u kojoj promatra dva politička stanja komunističke ideje – onu na vlasti, u jednostranačkim porecima i, onu u javnom mišljenju liberalnih demokracija, poticanu iz lokalnih komunističkih stranaka. Drugi vid je, s obzirom da nije bio sredstvom vladanja, zadržao »nešto od svoje izvorne čari pomiješane s poricanjem onoga u što se na drugome kraju Evrope sovjetski imperij prometnuo«. (22.)

Kako je pri raspadu komunizma riječ o rušenju jednoga društvenog poretka, mnogi taj raspad zovu revolucijom, a drugi, zbog toga što je vraćen buržoaski svijet, govore o kontrarevoluciji, ali, po Furetu, to nije točno jer se komunizam raspao zbog slijeda okolnosti, a ne volje ili upravljane namjere koje obilježavaju revolucionarno ili kontrarevolucionarno djelovanje. Zatečeno stanje o tomu najbolje govori: nema lidera niti stranaka koje nastavljaju ili bi htjeli nastaviti raniju djelatnost, postoji samo atomizirano mnoštvo. (20.) Mnogi povijesni događaji i ličnosti ostavili su iza sebe određeno političko naslijeđe, kod Oktobra to nije slučaj: »njegov brzi rasap za sobom ne ostavlja ništa što bi preživjelo: niti načela, niti zakonodavstvo, niti ustanove, čak ni vlastitu povijest«. (19.) Uvažavan od pristaša zbog 'ideološkog mesijanstva', Sovjetski je Savez bio respektiran i od protivnika kao neprijeporna vojna sila, ali nije uspio stvoriti nekakvu svoju civilizaciju.

Mirnom samoraspadu 'središnjeg' sustava slijedio je i rastroj 'satelita' – ta 'mekana tranzicija' po autoru je u suprotnosti s radikalnošću odbacivanja komunističke ideje, jer, sve zemlje iz tog kruga svoj su preporod utemeljile na 'buržoaskim' načelima za koja su tvrdile da su ih prevladale. Bivše komunističke partije okrenule su se socijalnoj demagogiji ili nacionalizmu – emocijama kojeg manipuliraju u svoju korist. Sovjetski model odbačen je i u sljedbenika na Zapadu, ali, misli autor, bez ikakve ozbiljne analize. U tim krugovima ipak još uvijek vlada antikapitalistička retorika, koja je, po njemu, lažna jer ne nudi rješenja kako prevladati tržište i zapravo »više nitko ne zna

što bi to moglo biti socijalističko društvo«. (16.) Ovi događaji ostavljaju, po Furetu, Europljanina na kraju stoljeća bez predodžbe budućnosti i iluzija: ako buržoaska demokracija više nije ono što prethodi socijalizmu, nego ono što slijedi nakon njega, nemoguće je zamišljati o onome izvan obzora u kojemu se živi.

Nazvavši svoj rad prilogom povijesti političke imaginacije čovjeka XX. stoljeća, autor u njezinom središtu vidi lik revolucije u Europi XVIII. stoljeća, a koja je potom postala središnjim planetarnim likom javnoga života. Ona ističe ulogu volje u politici, ilustrira mogućnost da se ljudi otmu svojoj prošlosti i izgrade novo društvo, ona je suprotnost nužnosti. Kako moderno društvo ne poznaje ideju zajedničkog dobra jer svaki čovjek tog društva ima svoju ideju dobra, revolucija se javlja kao mogućnost razbijanja te podijeljenosti. (49.-50.) Dok je u XIX. stoljeću revolucionarna ideja bila dio predodžbe povijesti u monopolu ljevice, u ovomu se kao njezin sljedbenik pojavljuje i fašizam. Snazi i utjecaju revolucionarne ideje doprinijeli su i jedinstveni događaji kao što je primjerice bio I. svjetski rat. Načinom na koji se taj rat vodio, trajnošću, odnosom snaga i žrtvama onemogućavao je nagodbeni mir i neizbježno je kretao k ideji bezuvjetne kapitulacije – a to je, po Furetu, predigra revolucionarnog mira. (12.) I pobjednici i pobijeđeni tražili su smisao žrtvovanja i patnji kroz koje su prolazili četiri godine i pitali se koji interesi i ideje mogu objasniti ili opravdati dotad neviđeno krvoproliće. Za razliku od drugih političkih snaga, boljševici i fašisti tu su bili na razini događaja: prvi su u svemu vidjeli 'trgovce topovima' i 'zla međunarodnog kapitalizma', drugi su se okrenuli retorici 'izdaje' i nacionalizma – tako bliskima masama građana pobijeđenih zemalja. Poratno vrijeme obilježeno je prodorom masa u politički život pri čemu se taj proces ne događa kao prirodan stupanj razvoja demokracije, nego je rezultat povratka revolucionarne ideje i sjećanja na strašni rat. Univerzalno i nacionalno, dva lika demokratske kulture, sto godina nakon Francuske revolucije, javljaju se kao suprotstavljeni, ali zapravo ujedinjeni prezirom buržoaske demokracije i njezinog svijeta tržišta. Tu su, misli Furet, izvori europskoj tragediji XX. stoljeća koje je, kao i njegove političke mitove, fašizam i komunizam, moguće objasniti jedino ako se oslobodimo ideje i iluzije povijesne nužnosti, vraćajući se njegovoj nepredvidljivosti.

'Tajna' Lenjina i Hitlera, po autoru, leži uz određeni stjecaj okolnosti, upravo u tajanstvenoj naravi ideologijske politike, a koja se ne susreće ranije u povijesti. Djelotvornost pojednostavlivanja i grubog uopćavanja, za čime posizu obje ideologije, uzrokom je njihove privlačnosti, jer, obje do karikaturalnosti sažimaju velike kolektivne predodžbe 'bivanja-zajedno' na koje se pozivaju: jedna u patologiju univerzalnog, druga nacionalnoga. (47.) Ono što u Europi daje snagu tim idejama je strastvena mržnja prema buržoaziji, prisutna u cijelom XIX. stoljeću, ekspanzivna u XX.

Ta je strast isprva pokretana 'izvana', sjećanjem na prošlost, kasnije, ona se 'hrani' unutarnjim suprotnostima buržoaskog društva. Jer, neprestano kretanje tog društva (za bogaćenjem) proturječi njegovu temeljnom načelu jednakosti, te je buržuju zapravo simbol kapitalizma-tržišta, a ne demokracije-građanstva. Jedinstvena je crta moderne demokracije, po autoru, upravo lišenost moralnog integriteta buržuja pred vlastitom savješću – nasuprot njegovoj dominaciji stvarima. Mržnja buržuja nije samo mržnja drugog – ona je mržnja samog sebe. Prvi opći primjer te mržnje buržuja u ime buržujskih načela bili su, po Furetu, jakobinci: »Činjenica da oni pobuđuju toliko divljenje, da ih u stoljeću koje slijedi oponaša evropska ljevica, potječe iz toga što su oni vrlo rano dali nezaboravan oblik razdrtosti buržoaskog duha.« (37.) Repriza revolucionarne strasti 1918. u Europi koja se izražava kroz komunizam i fašizam usmjerena je na njihovoga zajedničkog protivnika – demokraciju kao politički sustav, skup političkih načela i ideja. Intelektualna je prednost lenjinističkog diskursa pred fašističkim u pronalaženju podloge liberalne filozofije: u krajnjem, obzor i komunizma i liberalizma jest autonomija pojedinca. To komunistima omogućava da svoje djelovanje smjeste u povijesni slijed i sebe pritom vide kao nastavljače progressa, dok fašist svrhu

svoje uloge mora predočavati kao razbijanje hoda moderne povijesti prema demokraciji. (44.)

Ono što je bilo presedanom Francuske revolucije, tvrdi Furet, poslužilo je od 1917. kao opća razrješnica za grijeh samovolje i terora što su obilježili sovjetsku povijest: intelektualci koji su branili sovjetski režim od optužbi za nasilja već godinu dana nakon revolucije, naglašavali su da je njegova značajka ne u tomu što jest, nego što namjerava učiniti. »Kao 1793. – svekolika Revolucija sadrži se u revolucionarnoj ideji.« (80.) Bez te svoje 'francuske reference' Oktobar bi bio 'tudiji', ovako se nepoznato poistovjećuje s poznatim i ruska se povijest smješta u kontekst zapadnih obrazaca. Ubrzo se oko Oktobra u europskoj ljevici stvaraju odnosi odanosti i razočaranja, a Furet predočava politički razvoj i stavove mnogih intelektualaca od kojih će neki »uložiti isto toliko energije u veličanje boljševizma koliko će je za ostatak svojega života posvetiti njegovom pobijanju«. (123.) Ako je suditi po milijunima bivših komunista, kaže Furet, komunizam je uvjerenje koje se lako gubi, čak češće od drugih. »Ono što je u toj vjeri osobito visoko dozirano, to jest visok stupanj psihološkog ulaganja, proistječe iz toga što ona prividno ujedinjuje znanost i etiku: dvije kategorije razloga izvedenih iz različitih univerzuma i spojenih kao nekakvom čarolijom.« (138.) Ali, svjedočenja bivših komunista nisu uopće utjecala na sliku sovjetskog režima u njegovih privrženika. Prema njima, kaže Furet, ostala je jedna temeljna rezerva jer, »kako im vjerovati s obzirom da su nekoć zagovarali ono protiv čega sada pišu?« (435.–436.)

Sklonost povjesničara da nepoznato tumače poznatim dovela je, po Furetu, do toga da se komunizam i fašizam kao tipovi vladavine koji se prvi put javljaju gledaju očima XIX. stoljeća, ili, da se fašizam i antifašizam promatraju kao ponovljena verzija borbe protiv i za demokraciju. Ekvivalentnost antifašizma i komunizma, nametnuta od Kominterne i prihvaćena djelomice i od Staljinovih saveznika u antifašističkoj koaliciji, po Furetu, dakle, prisutna ne samo u ljevičarskoj javnosti, sprječavala je svaki pokušaj analize komunizma, a što nije olakšalo ni izučavanje povijesti fašizma. 'Inventura' je moguća tek sada, misli Furet, iako uvažava i neke dosadašnje rezultate. Najvažnijim smatra izum pojma 'totalitarizam' za definiranje društava podređenih državi-partiji koja vlada pomoću terora i ideologije (169.). Analizom njegove upotrebe kod ljevice i desnice u međuratnom razdoblju, autor dokazuje da taj pojam nije naknadni izum propagandista hladnog rata, nego oznaka za dotad nepoznate režime, koja se upotrebljavala i u pozitivnom i negativnom smislu. Za povjesničara je korištenje ovog pojma preporučljivo tek u određenim granicama: on signalizira određeno stanje u koje dopijevaju određeni režimi u različitim razdobljima razvoja, ali ne govori ništa o odnosu između prirode tih režima i okolnosti njihova razvoja. /I sam autor je koristio većinu odrednica tog modela, ali se nije dokraja držao rezervi prema njegovoj upotrebi: u analizi nastanka i razvoja ovih ideja on povijesni kontekst osvjetljava s nekoliko usputnih primjedbi kao što je ona da »revolucionarna politika zavodi narode koji izlaze iz rata« (12.), ili o »moralnoj slabosti demokracija suočenih s fašizmom« (254.). Nedostaje dakle, ma kako kratka, ali cjelovita 'dijagnoza' europske liberalne političke misli i prakse tog doba. Predmet njegova istraživanja nije politička povijest tadašnje Europe, ali nizanje moralističkih crtica o tome da se u Europi politika vodila na način da su sukobi među narodima obuzdavani pripadnošću istoj europskoj civilizaciji, a na unutrašnjem planu na temelju usvojenih moralnih pravila (200.–201.), nasuprot nedostatku ikakvog »moralnog osjećaja« u Staljina i Hitlera koji u »lukavstvu nadmašuju i najlukavije evropske političare« također zahtijeva situiranje odrednica liberalne politike u vrijeme u kojemu komunizam i fašizam postaju, po autoru, najtragičniji protu-liberalni događaji stoljeća./

Furet misli da bez Lenjina, Staljina, Mussolinija i Hitlera ne bi bilo tih režima jer »ne postoji povijesni presedan takve koncentracije čudovišnih političkih volja, na tako uskom prostoru i u isto doba«, iako bi ideje i bez njih živjele. (177.) U svom usponu svi su oni iskoristili povoljne okolnosti a zajedničko im je to da trijumfiraju nad već potučenim protivnicima ili nad onima koji su se predali. Povijest ovih režima je

povezana: Furet promatra fašizam kao reakciju na komunizam, komunizam produžuje život 'zahvaljujući' fašizmu, odnosno antifašizmu.

Drugom bitnom točkom za razvoj komunističke ideje Furet smatra Kominternin antifašizam, »novi zemni pojavni oblik komunističke ideje« (14.), koji se oslanja na analizu fašizma kao proizvoda završne faze kapitalizma, iz čega logično slijedi da je pravi antifašist zapravo antikapitalistički revolucionar, odnosno komunist. »Okrutnost nacista i strategija narodnog fronta za koju se odlučila Moskva polarizirali su odnos desno/lijevo oko osi fašizma i komunizma: to je ključno razdoblje u suvremenoj političkoj povijesti jer je ono za dugo u budućnost iskristaliziralo osjećaje i ideje.« (270.) Antifašizam ljevice nastao već pojavom Mussolinija pokazivao se dotad u komunističkom, socijalističkom i liberalnom vidu (svaki od njih patio je od ideološke i političke isključivosti). Ono ključno u antifašizmu 1935. što će imati odraza na poratnu europsku povijest i osobito povijest komunizma, jest, po Furetu, to što komunisti pristaju »odreći se monopola na antifašizam tražeći od svojih novih saveznika da zauzvat odstupe od bilo kakvog antikomunizma. Probitačna trgovina, budući da gube samo jednu neutemeljenu pretenziju, a dobivaju neprocjenjivu povlasticu. Odsada pa ubuduće, antifašizam je nespojiv s antikomunizmom, a mržnja prema Hitleru samo je krinka ako uz nju ide mržnja i prema Staljinu.« (278.) Pod prividom savezništva jednakih, pod 'antifašizmom' koji je sadržajno prazan i negativno apstraktan jer definira određenog neprijatelja, a ne i određen režim, tvrdi Furet, komunizam nastoji proširiti svoje zračenje, a komunistima dati demokratski lik. »Ruska je revolucija u nacizmu našla sredstvo da obnovi svoju univerzalnost upravo u trenutku kada je više 'azijska' negoli ikad.« (233.) Varijanta demokracije o kojoj taj antifašizam govori jest dubiozna po Furetu: fašizam jest neprijatelj demokracije, ali režim na koji se pozivaju oni koji su najgorljiviji zastupnici ideje antifašizma nije ništa manje diktatorski i tiranski: vrijeme zamaha europskog antifašizma jest i vrijeme staljinskih procesa. (15.) Po autoru, Drugi svjetski rat će najbolje pokazati dvosmislenost tog, komunističkog antifašizma, koji se sastoji od dva razdoblja koja su i vezana i proturječna, onog prije i poslije lipnja 1941.

Španjolski građanski rat stvara njegovu legendu i povijest: dok SSSR pomaže ljudstvom, oružjem i propagandom, »zapadne demokracije propuštaju taj susret s poviješću« (253.) zastupajući politiku nemiješanja. Analizirajući držanje ovih drugih, Furet naglašava i u Engleza raširen antikomunizam pri čemu je ta strast bila jača od nepovjerenja prema nacizmu. »Nesposobni uspostaviti hijerarhiju vlastitih neprijatelja, oni ih nastoje navesti na međusobno uništenje.« (254.) Prihvaćajući da je Španjolski rat bio 'prvi ogledni laboratorij svjetskog sukoba što će uskoro uslijediti', Furet se fokusira na pokušaj provedbe političke tehnike 'narodne demokracije' koja će se potpuno realizirati u srednjoistočnoj Europi poslije 1945. godine. To mu je jedan od dokaza tvrdnji da su komunisti cijelo vrijeme antifašizma uglavnom krili ono što su mislili: da 'dosljedni' antifašizam mora dovesti do političke prevlasti komunista. Staljin se u rat ne miješa da bi pomogao Republici, nego da bi nad njom preuzeo vojni i politički nadzor. Ali, kao i u odnosu prema SSSR-u, i u ovom slučaju, i europska i američka ljevica ponašale su se jednako, i tada i kasnije – uglavnom se nisu htjele upuštati u dublje analize stanja, odričući se kritičnosti zbog 'ideje same'. Također je još nešto tu bilo značajno po autoru – republikanska Španjolska je pomogla europskoj ljevici, posramljenoj uspomenu iz I. svjetskog rata, da obnovi ideju časnog, moralnog rata i osjećaj demokratskog heroizma. (269.)

Dok je i krajem I. svjetskog rata ostao upitan njegov smisao, u slučaju II. nije bilo dvojbe, tvrdi Furet, jer su svi, i pobjednici i poraženi, znali nad čime je pobjeda izvojevana. »Antifašizam je prema tome u manjoj mjeri javno mnijenje, mada je i to: on ponajprije definira sveopći osjećaj naroda koji su preživjeli Drugi svjetski rat i moralnu osudu koju su oni iz njega iznijeli.« (349.) Taj je rat, po autoru, prije politička pobjeda komunističke ideje negoli ideje demokracije o kojoj su svi govorili – jer se u dio Europe u ime antifašizma uvodi sovjetski poredak. Zatim, antifašizam nema više protivnika u kritici buržoaske demokracije u kojoj su prije rata sudjelovale i ljevica i

desnica, prva u ime jednakosti, druga u ime naroda. Fašizam je ne samo pobijeđen, nego i kao ideja obeščašćen svojim četirima posljednjim godinama postojanja, a koje su prihvaćene u svijesti civiliziranog svijeta kao ideja fašizma. (352.) Monopol na strast i mržnju na novac i kapitalizam, tvrdi Furet, ostaje tada u posjedu samo jedne strane, a opstanak te strasti u poratnoj Europi legitimira je kao nedjeljivu od demokracije. Golem porast ruskog utjecaja posljedica je vojne moći, ali i političkog i moralnog profila koji je rat dao Europi. (356.) To je u vezi s jednim univerzalnim sjećanjem, ali, kaže Furet, možda i s kolektivnom griznjom savjesti, jer, Europa sebi predbacuje da nije na vrijeme slomila Mussolinija, Hitlera i njihove ideje. Prije rata, fašizam je režim u kojem su vođene strastvene rasprave, na Zapadu je imao »i bezuvjetnih protivnika i štovaltelja, ali i očevidaca i promatrača nesigurnih u svoju prosudbu, koji su vagali opasnosti i prednosti, savnjajući nedostatke s prednostima. U ratu, snaga nacizma omogućavala mu je da sakrije tragove svojih zločina. U trenutku poraza, čovječanstvo ga je pribilo na stup srama: postao je predmetom gnušanja javnog mnijenja bez presedana u povijesti, te ostao lišen mogućnosti opravdavanja vojnim okolnostima. Njegovu je barbarstvu oružje samo pružilo dobrodošlu priliku. Do te mjere da evropski narodi – prirodno – teže prekrajanju predodžaba o svojoj prošlosti na osnovi onog što je rat razotkrio: antifašizam je postao njihovom obveznom baštinom. Više od želje da na njegovoj osnovi sagrađe ili preustroje demokratske države, upravo je ta negacija ujednila Istok i Zapad, jer je samo ona davala ratu njegov najopćiji smisao i produbljujući u glavama ljudi sjećanje na izvanredne ratne kušnje.« (359–360.)

Furet se pita zašto u poratnoj Europi nije prihvaćen američki model demokracije, nakon što je Amerika drugi put u XX. stoljeću pritekla u pomoć Europi u njezinim najtragičnijim trenucima? Misli da je riječ o staroj europskoj navici ingoriranja američkog iskustva gdje strast za slobodom nije nikad 'hranjena' mržnjom buržuja i gdje je demokracija društveno stanje, nasuprot europskom shvaćanju povijesti i demokracije u kojemu dominira diskontinuitet zbivanja i 'subverzivnost' demokracije koja je u 'stalnom tkanju' povijesti, gdje se uvažava volja i sila. Kako europska liberalna demokracija nije u tumačenju rata mogla ponuditi ništa više nego komunisti, dogodilo se da je marksizam – lenjinizam ovjenčan slavom antifašizma prihvaćen u većine europske inteligencije (353.–354.). Kad konstatira 'fasciniranost' poratne Europe antifašizmom i sukladno svojoj tezi – i komunizmom, Furet, uz već spomenutu griznju savjesti, navodi i »zatucanost« (376.) i »lakovjernost« (482.) javnog mišljenja u vezi sa Sovjetskim Savezom. Također, predbacuje Rooseveltu i Churchillu nepotrebnu »srdačnost u egzaltiranju zajedničkih stavova« sa Staljinom u ratu i neškrtačenje »lijepim riječima u smjeru Kremlja« (357.), žali zbog neprihvatanja, po njemu, idealnoga britanskog modela demokracije u poratnoj Europi i sl. Bez slike poratnih (i naravno, predratnih) europskih demokratskih političkih snaga, ostaje nerazjašneno kako je 'komunizam zaodjeven antifašizmom' uspio zadobiti utjecaj takve snage o kojem autor govori i čiji misterij – u smislu 'vlasti nad ljudima' želi razjasniti. Koncentrirajući se na totalitarna obilježja sustava i njegove istaknute nositelje na jednoj, te istodobno oduševljene sljedbenike na drugoj strani, Furetova analiza ne daje baš jasne odgovore, osim ako dovoljnim ne prihvatimo one o revolucionarnoj strasti ili o tome da su komunisti »vjesti i lukavi stratezi« koji u svoju korist uvijek obrću čak i ono što ih delegitimira (npr. ono što im je istovjetno s fašizmom (14.) i koji posjeduju 'izvjesni talent prilagodavanja okolnostima') (473.). Po Furetu, iako nehotice, oni kao da su 'ljudi posebnog kova' u negativnom određenju, osobe izvanrednih sposobnosti, jer se događaji odvijaju sukladno njihovim predviđanjima i željama (»Tako će rat svršiti ostvarujući uglavnom antifašističko proročanstvo u njegovoj komunističkoj verziji.« – 350.).

Rat nije promijenio narav sovjetskog režima: Furet tvrdi da njegova unutarnja povijest pokazuje da je mir tamo postao nastavak rata drugim sredstvima: kao ilustraciju uzima odnos prema repatriраним sovjetskim građanima. Zabrana izlaska iz zemlje bila je od osnivanja države dogmom sovjetske unutarnje politike, a mogućnost da se povećanjem ruske emigracije na Zapadu potamni slika koju je antifašizam pribavio

sovjetskoj propagandi, utjecala je, po njemu, da se ovo pitanje već ugradilo i u Jaltski sporazum. Tragična je činjenica, kaže Furet, što su Englezi, Amerikanci i Francuzi tome izišli u susret, u obimu čak i iznad sporazuma, odstupajući tako od tradicijskog prava na azil ljudima koje je čekao logor ili smaknuće zbog dobrovoljne ili prisilne suradnje s okupatorom. I to je bio jedan od dokaza moći Sovjetskog Saveza nakon 1941. godine. »SSSR nije stekao takvu izvanrednu moć u javnome mnijenju zahvaljujući samo demokratskoj ideji, nego i smislu što ga je podario pobjedi nad hitlerovskom Njemačkom. Činjenica da je SSSR platio najvišu cijenu za tu pobjedu, u savezništvu s Velikom Britanijom i Sjedinjenim Državama, zemljama majkama sloboda, istisnula je iz pamćenja naroda moskovske procese i zdravice što su ih 1940. razmijenili Molotov i Hitler.« (367.)

Komunistička ideja je na Zapadu (uključujući i Ameriku) na vrhuncu pedesetih godina, kada je Poljacima i ostalima u Istočnoj Europi komunizma već dosta, kaže Furet, ali to nikomu nije važno, jer, te su zemlje bile zaboravljene i 1938. i u tijeku rata. Raskid Jugoslavije s Informbiroom 1948. godine, zapravo »antisovjetski diskurs iskazan sovjetskim jezikom« (396.) i opredjeljenje za 'komunizam na vlastiti način' – imajući u ishodištu traženje nacionalne i još više političke samostalnosti u odnosu na Moskvu, osvjedočio je, tvrdi autor, zapravo laž revolucionarnog univerzalizma.

Hruščovljev 'tajni referat', optužba koja prvi put dolazi iz Moskve a ne sa Zapada, po Furetu najvrjedniji izvor za analitičara komunističke ideje u XX. stoljeću, otvorio je proces destalinizacije koji je počivao na propitivanju prošlosti. Bio je to početak raspada 'bloka' i kraja jedinstvenog mita, a vrijeme 'revizionizma' i koncepta 'socijalizma s ljudskim likom' kao pokušaj regeneracije ideje iz sebe same, pokazuju da ideja nije uništena iako joj je nestalo središte, ona je dobila na širini, iako je izgubila u jedinstvu.

Pojavom Gorbačova dovedeno je u pitanje temeljno pravilo sustava – monopol partije. Ostaje nerazjašnjeno, kaže Furet, što je on zapravo htio učiniti, ali je jasno »da nije htio to što je učinio«. (480.) Autoru se čini neobičnim to da mu je Zapad vjerovao i oduševljavao se njegovom namjerom da komunističkoj ideji da novi zamah. Podrška u Sovjetskom Savezu, nasuprot tomu, ubrzo je prestala jer je javnost od svih njegovih planova i djela vidjela samo to da vodi zemlju u neizvjesnost.

Ideja o 'drugom društvu' i 'smislu povijesti', ne samo u komunista i njihovih privrženika, nestala je. Ali, nada se autor, ne zadugo. »To je pak odveć težak uvjet i odveć suprotan duhu modernih društava da bi mogao potrajati.« (483.)

Furet je najavio na početku svoju namjeru da istraži 'tajnu snage' komunističke ideje i mita u XX. stoljeću. Nakon uvida u ovu opsežnu i neobičnu knjigu, čini se da je ipak i sam, nehotice, izborom ne baš odgovarajućega konceptualnog okvira, pomalo doprinio njezinom mistificiranju tj. onome protiv čega se načelno strasno zalagao. To ipak ne umanjuje zanimljivost njegove interpretacije i značaj iznimnog istraživačkog pothvata.

Katarina Spehnjak